

є прямим та фатальним наслідком його психологічних рис. З найбільшою силою верховна влада расової душі виявляється в суспільних установах: «установи народу створюють виявлення його душі, і якщо йому можна легко змінити їх зовнішність, то навпаки, він не може змінити їх підґрунтя».

З урахуванням сказаного, правова ментальність – це позначення загального розумового і психічного стану людей, що належать до однієї культури, тим самим надає їм можливість по-своєму сприймати навколишній світ і самих себе. Вона дозволяє висловлювати стійкі психічні риси по відношенню до права і державної влади, які склалися в конкретній правовій культурі. Це, по суті справи, історично сформована матриця типізації юридично значущої поведінки і правових оцінок, які визначають правове мислення, залишаючись повністю невлотимими в рефлексії.

Козловець М. А.,
доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК СПОСІБ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Однією з небезпек для громадян і демократичного державного устрою є політичне маніпулювання. Маніпулювання – це приховане управління свідомістю і поведінкою людей з метою примусити їх діяти (чи не діяти) всупереч власним інтересам. Вимагаючи більшої гнучкості у політиці, маніпулювання як спосіб соціального управління має для його суб'єктів й низку переваг порівняно з силовими та економічними методами панування. Воно здійснюється непомітно для тих, ким маніпулюють, не тягне за собою прямих жертв і страждань та не потребує великих матеріальних затрат, які необхідні для підкупу чи заспокоєння людей, або упокорення політичних суперників. Маніпулювання використовується не лише в тоталітарних та авторитарних державах, а й в демократичних суспільствах.

Загальна технологія загальнодержавного маніпулювання ґрунтується зазвичай на систематичному впровадженні у масову свідомість соціально-політичних міфів – ілюзорних ідей, які утверджують певні цінності й норми

і сприймаються переважно на віру, без раціонального, критичного осмислення. Міфи становлять фундамент ілюзорної картини світу, яка створюється маніпуляторами. Так, несучими конструкціями комуністичної системи маніпулювання виступали міфи про приватну власність як головне джерело соціального зла, неминучість загибелі капіталізму і перемоги комунізму, про керівну роль робітничого класу і його комуністичної партії, про єдино правильне вчення – марксизм-ленінізм. Можна згадати й Росію з її «Православием. Самодержавием. Народностью», Німеччину з її «Deutschland über alles», «американську мрію» чи нинішній Китай з його ідеєю стати країною № 1 у світі.

Для укорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатого арсеналу методів впливу на свідомість людей. До них відносяться не тільки підтасування фактів, замовчування невігідної інформації, поширення неправди і наклепів, а й більш тонкі, «рафіновані» способи: напівправа (коли, щоб забезпечити довіру аудиторії, об'єктивно й детально висвітлюються конкретні, малозначущі деталі та свідомо замовчуються більш важливі факти або подається загальна неправдива інтерпретація подій), навішування ярликів (коли для компрометації осіб чи ідей слухачам (телеглядачам) без доказу надається немилозвучне визначення, наприклад, «націоналісти», «бандерівці», «фашисти», «київська хунта», як це сьогодні роблять у переважній більшості російські ЗМІ, висвітлюючи події в Україні й війну на Сході країни). Існує й багато прийомів лінгвістичного, мовного маніпулювання, які передбачають використання для позначення одних і тих самих явищ евфемізмів, а також слів, які мають інший оцінний відтінок. Так, людину, яка веде збройну боротьбу за створення незалежної національної держави, різні ЗМІ називають то борцем за свободу, то сепаратистом, то бойовиком чи терористом.

Зі змістовної точки зору суспільні настрої постають певним станом нервово-психологічного напруження, сигнальною реакцією, яка виражає ту чи іншу ступінь незбігу людських потреб і домагань з конкретними можливостями людей та умовами їх життя й діяльності. Ще Арістотель, називаючи умови успішного правління, писав: «...потрібно знати настрої осіб, які піднімають повстання, ...чим власне розпочинаються політичні смути і чвари» [1, с. 208].

Сучасні маніпулятори вміло використовують закономірності масової психології. Так, наприклад, одним з досить поширених і зовні невинних маніпуляційних прийомів є так звана «спіраль замовчування». Суть цієї

технології полягає в тому, щоб за допомогою посилення на сфабриковані опитування громадської думки або інші чинники переконати громадян у підтримці більшістю суспільства потрібної маніпуляторам політичної позиції. Це змушує людей, які дотримуються інших поглядів, із-за небезпеки опинитися в соціально-психологічній ізоляції або якихось санкцій не виражати власну думку чи змінювати її. На тлі замовчування позиції опонентів головної дійсної або уявної більшості стає дедалі голоснішим, і це ще сильніше спонукає незгодних або тих, хто сумнівається, до прийняття «загальноприйнятої» думки або до глибокого втаємничення своїх переконань.

Однак почуття масового протесту, негативна для держави екзальтація чи паніка лише частково характеризують роль суспільних настроїв у політиці. Поряд з негативними наслідками вони можуть нести й нейтральне (скажімо, стан апатії, котрий свідчить про зниження претензій до влади) чи позитивне значення (люди можуть відчувати ентузіазм в результаті закликів влади, передчуття швидкої перемоги у війні, на виборах, героїзувати свої почуття, супротив ворогу тощо). Так, наприклад, провал економічної політики уряду можна пояснити по-різному: його некомпетентністю чи корупційністю, важкою спадщиною попереднього режиму, неминучістю труднощів у період реформування, діями опозиції чи ворожих держав, війною і т. ін. Найслабші в населення захисні механізми проти маніпулювання у сфері нової проблематики, скажімо, закінчення війни і досягнення миру на Сході країни, вступу до НАТО чи ЄС, щодо яких в українців ще не сформувалась стійка думка.

Зазначимо, що можливості маніпулятивного впливу сучасних мас-медіа хоч і великі, однак не безмежні. Межі маніпулювання громадською думкою визначаються насамперед уже усталеною масовою свідомістю, стереотипами і поглядами людей. Для того, щоб бути ефективним, маніпулювання повинно спиратися на менталітет і поширені уявлення населення. Істотними перешкодами для маніпулювання є власний досвід людей, а також не контрольовані владою системи комунікацій: сім'я, родичі, друзі й знайомі, інтеракційні групи тощо.

Нині жодна президентська чи парламентська кампанія не проходить без використання прийомів маніпулювання і реклами, які, тісно переплітаючись, формують у виборців досить далекі від реальності уявлення про політичне життя. Як засвідчують емпіричні дослідження, «пересічний» виборець зазвичай судить про кандидата в президенти чи в парламент по тому іміджу (образу), який створює йому телебачення та інші мас-медіа. Професіонали,

іміджмейкери й організатори виборчих кампаній диктують претендентам не лише форму одягу і манери поведінки, а й зміст виступів, які переповнені заманливими обіцянками, котрі зазвичай забуваються відразу після виборів.

За майстерно підготовленою мас-медіа яскравою рекламною упаковкою виборцю важко розрізнити ділові й моральні якості кандидатів, визначити їх політичні позиції. Такого роду рекламно-маніпулятивна діяльність, створюючи привабливий або непривабливий для виборців образ політичних діячів, перетворює вибір громадян із власне вільного свідомого рішення у формальний акт. Гадаємо, що й різні опитування фіксують не так громадську думку, як громадські настрої. Останні куди ж більш нестійкі, мінливі, тобто одна частина виборців керується власними переконаннями, а інша піддається політичним маніпуляціям. Українцям вкрай важливо розуміти, аналізувати і критично сприймати передвиборчу агітацію.

Сьогодні українське суспільство наближається до відповідального кроку – оновлення влади через вибори. Головне соціальне призначення виборів – адекватно відображаючи думки і волю громадян, забезпечити представництво основних суспільних груп в органах влади, сформувані ефективно діючі органи управлінської структури.

Вибори завжди відбуваються у конкретному історичному контексті, суспільно-політичному середовищі, яке значною мірою визначає їх демократичний чи маніпулятивний характер. Це середовище містить низку параметрів, які відображають його вплив на виборчий процес. До них, зокрема, належать: а) наявність у суспільстві ціннісного консенсусу, атмосфери довіри, готовності політичних партій і громадян визнавати результати виборів. Тому вільні вибори або взагалі не можливі, або стають інструментом маніпулювання у тих країнах, політичні сліти й впливові групи яких вбачають у виборах не засіб примирення і знаходження балансу політичного впливу, а знаряддя посилення свого панування і змушування суперників до покори; б) повага до прав людини. Це необхідне для того, щоб виборці й кандидати відчували себе вільними, не піддавались різного роду загрозам, а в суспільстві панувала атмосфера поваги до людини, волі більшості і прав меншості; в) електоральна (громадянська) освіта виборців, яка передбачає знання призначення і процедур виборів, основних політичних партій, їхніх програм і кандидатів, поінформованість тощо. Громадянська просвіта забезпечує свідомі й компетентні рішення, без яких вибори є не волевиявленням народу, а інструментом масового маніпулювання, що використовується

елітами; г) демократичні принципи виборчого права: загальність; відсутність будь-якого роду ознак дискримінації; рівність можливостей політичних партій і кандидатів; тасмничість, змагальність і конкурентність виборів; пряме (безпосереднє) голосування тощо [2, с. 405–411].

З огляду на регулярні втручання Росії у вибори інших країн, включно з надпотужними державами ЄС та США, можна впевнено стверджувати, що втручання у президентські й парламентські вибори в Україні є практично демонстративними. Росія різними інструментами, зокрема через окремі персони та угруповання, завжди намагалася впливати на українську політику та вибори.

На жаль, українці демонструють дивовижну нездатність опиратися розкладаючому впливу маніпулятивних технологій. Це тягне за собою вкрай спрощену картину світу, яка дуже легко засвоюється. У нас немає єдності у поглядах, у спільному баченні свого майбутнього. До цього часу, як стверджують деякі соціологи, 11% опитуваних хотіли б повернення СРСР. Тому навіть звільнення окупованих територій перетворюється на поле світоглядних боїв, не кажучи вже про минуле. Спроби інтеграції суспільства під гаслами протиборства із зовнішнім ворогом чи внутрішніми суперниками, стимулювання патріотичних почуттів і навіть громадянської самопожертви не носять, як правило, довгострокового характеру.

У цьому контексті необхідно, по-перше, зміцнювати державні інституції. Варто повністю перебудувати систему державного управління, відходити від практики прив'язки політичних сил щодо розподілу портфелів, а формувати інституції, які працюватимуть незалежно від будь-якої політичної сили – так, як це діє в розвинених країнах Європи чи США. По-друге, потрібно підвищувати рівень обізнаності наших громадян щодо політичних та інформаційних питань. Слід визнати, що останнім часом питанню медіаграмотності почали приділяти більше уваги й активно просувати його у школи, заклади вищої освіти, державні установи. Але слід підвищувати ще й рівень загальної обізнаності щодо політичних процесів, щоб було менше маніпуляцій. Щоб більше люди будуть обізнані, то важче ними маніпулювати. По-третє, Україні потрібно сформуванати новий суспільний договір. Українському суспільству, а надто тим, хто впливає на соціально-політичні процеси безпосередньо, необхідно домовитися й випрацюванати нові правила гри, за якими буде функціонувати соціум, сформуванати спільні інтереси [3, с. 5].

Позаяк у нас і на сьогодні немає державницької стратегії, яка б репрезентувала бачення майбутнього України. Державна стратегія – це офіційне

викладення владою перспектив розвитку країни, в межах якої (хронологічно, планово) поєднуються короткострокові й довгострокові рішення. За такою підходу кожен наступний уряд не заперечує, а продовжує дії попередників. Держава постає як єдине ціле в часовому вимірі. В середині стратегії консоліднуються політичні сили, узгоджуються їх дії навіть за наявності розбіжностей у розумінні тактичних кроків [4, с. 11].

Отже, державна стратегія – це своєрідна «дорожня карта». Наявність стратегії показує етапи просування до означеної мети, дає можливість вчасно реагувати на помилки, неузгодженості, запізнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Політика. Сочинення: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. С. 375–644.
2. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введению в политологию: Учебник для студентов высш. учеб. заведений. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Аспект Пресс, 1999. 447 с.
3. Капсамун І., Шалімон Н., Шуткевич О. ...Ідуть ва-банк. *День*. 2019. 12 березня. С.4–5.
4. Гарбар Р. «Садок вишневий...» як стратегія національної ідеї. *День*. 2019. 7–8 березня. С. 11.

Кривошеїн В. В.,
доктор політичних наук, професор,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ПОЛІТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ

Особистість є носієм цілого комплексу ідентичностей – культурної, професійної, політичної, етнічної, територіальної/регіональної, конфесійної, національної (громадянської) та ін. Кожна із них набуває різної значимості, формуючи певну ієрархію ідентичностей – т. зв. ідентифікаційну матрицю, яка з часом може змінюватися. Ідентичності завжди потребують суспільного визнання. Як зауважує Юрген Габермас, «моя ідентичність, а саме моя концепція мене самого як автономно діючої і повністю індивідуалізованої істоти, може бути стійкою лише в тому випадку, якщо я отримаю подібного